

τέρου μέρους τοῦ Ε' λόγου τοῦ Ἀνδρέου¹⁵. Χαρακτηριστικὸν δὲ διὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς Θεοτόκου ὥς «Υπερμάχου Στρατηγοῦ» εἶναι τὸ ἀκόλουθον ἐκ τοῦ εἰς Λάζαρον κανόνος τοῦ Θεοτοκίου τοῦ Ἀνδρέου : «Τὴν πόλιν σου φύλαττε, θεογεννητορ ἄχραντε· ἐν σοὶ γὰρ αὕτη πιστῶς βασιλεύουσα, ἐν σοὶ καὶ κρατύνεται· καὶ διὰ σοῦ νικῶσα, τροποῦται πάντα πειρασμὸν καὶ σκυλεύει πολεμίους καὶ διέπει τὸ ὑπῆκοον»¹⁶.

Αἱ διαπιστώσεις αὗται ἔχουν ὥς σκοπὸν νὰ δείξουν ὅτι πλὴν τῶν Θεοτοκίων τοῦ Ἀνδρέου καὶ οἱ λόγοι του ἐπίσης ἔχουν ὁμοιότητας πολ- λὰς μὲ τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον καὶ ὅτι πλέον ὁ «Κανὼν» τοῦ Ἰωσήφ δὲν εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπον ἔργον, ἀλλ' ἐν πολλοῖς στηρίζεται εἰς ὑλι- κὸν εὐρισκόμενον καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἀνδρέου. Σημειωτέον πάν- τως ὅτι αἱ ὁμοιότητες αὗται δὲν σημαίνουν κατ' ἀνάγκην καὶ ἄμεσον ἐξάρτησιν, διότι εἶναι εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας καὶ ρητορικῆς νὰ χρησιμοποιοῖ «κοινούς τόπους» ὑπὸ νέαν ἐκάστοτε μορφήν. Εἰς τὴν προκειμένην δὲ περιπτώσιν ἡ κοινότης τῶν χαρα- κτηρισμῶν δέον νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν κοινὴν πηγὴν ὧλων, τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Διὰ τὴν κατανόησιν ὅμως τοῦ ὕφους τοῦ Ἀνδρέου, τοῦ ἀναμφισβητήτως ἐνὸς ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ρητόρων τῆς Ὁρθοδοξίας, εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν καὶ ὅσα ἔλαβεν ἐκ τῶν προγενεστέρων του καὶ ὅσα ὁ ἴδιος ἔδωκεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

6.

Η ΓΟΡΤΥΝΑ ΚΑΙ Ο ΜΙΧΑΗΛ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ

Εἰς Vogel. Gardhausen¹ ἡ Γόρτυνα ὥς κέντρον κωδικογραφίας ἀντιπροσωπεύεται ἅπαξ μόνον, διὰ τοῦ ἐκ Σπάρτης καταγομένου Λη- μητρίου Τριβώλη, ἀντιγράψαντος ἐκεῖ τὸν κώδικα Monacensis 449, περιέχοντα τὰς «Ἐννεάδας» τοῦ Πλωτίνου καὶ ἀποτελοῦντα σήμερον ἓναν ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους φορεῖς τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου αὐτοῦ². Εἰς τὴν Γόρτυνα ὅμως ἦτο καὶ ἡ κατοικία τοῦ Μιχαὴλ Ἀ- ποστόλου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ἐνὸς φυλλαδίου του :

¹⁵) M i g n e, ἐνθ' ἀν., 893 κ.έ.

¹⁶) M i g n e, ἐνθ' ἀν. 1385.

¹) Die griechische Schreibern des Mittelalters und der Renaissance, Leipzig 1909, 105.

²) H e n r y P., Études Plotiniennes, II Les manuscrits des Ennéades, Brussels 1941, 206-210. Τὸ βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα ἔχει ὥς ἐξῆς : «Ἡ βίβλος ἥδε ἐγράφη διὰ τῆς ἐμῆς χειρὸς Δημητρίου Τριβόλου Πελοποννησίου ἐκ Σπάρτης διατρίβοντος ἐν πόλει Κρήτης Γορτύνῃ μετὰ τὴν τῆς ἐμῆς πατρίδος ἄλωσιν ἐν ἔτει 578».

«Λόγος παραινετικός ἐκ Γορτύνης εἰς Ἱταλίαν Ρώμης»³ καὶ ἀπὸ ἐπιστολάς του. Οὕτω γράφων εἰς τὸν ἱερέα Λαόνικον παραπονεῖται διότι οὗτος δὲν τοῦ στέλλει χαιρετισμοὺς ἐκ Κυδωνίας «καὶ ταῦτα Κυδωνιατῶν μνηρίων εἰς Γορτύνην ἔσαι ἐρχομένων»⁴. Ἐπίσης ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ἴδιον εἰς ἄλλην ἐπιστολὴν του : «ὄν (Λαόνικον) ἐγὼ φιλῶ μάλιστα μετ' ἐμέ, Γορτύνην καὶ γυναῖον»⁵ καὶ εἰς τρίτην ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν ἴδιον : «καὶ γὰρ ἐκ Κυδωνίας εἰς Γορτύνην ἐλθὼν, ὃν ἔλεγες φιλεῖν καὶ ἴσα τιμᾶν τῇ σαυτοῦ κεφαλῇ, ἐμὲ δὴ λέγω τῇδε παρόντα, τοιοῦτον, οὐδὲ στάδιόν σου ἀπέχοντα, οὔτε προσῆλθες ἰδεῖν»⁶. Καὶ τέλος εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Μιχαὴλ Λυγίζον, γνωστὸν κωδικογράφον καὶ αὐτόν, ἐκ Κυδωνίας : «Καὶ σὺ δὲ αὐτός, ὃ φιλότης, εἰ τὸ πονεῖν περὶ λόγους τοῦ τρυφᾶν προτιμῶς, μεθ' ἡμῶν, τὴν Κυδωνίαν ἀφείς, Γόρτυναν ἄσπασαι τὴν εὐδαίμονα»⁷. Συνεπῶς οἱ κώδικες οἱ γραφέντες ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη μὲ τὴν στερεότυπον ὑπογραφὴν : «Μιχαῆλος Ἀποστόλης Βυζάντιος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς αὐτοῦ πατρίδος πενία σιζῶν ἐν Κρήτῃ μισθῶ καὶ τόδε τὸ βιβλίον ἐξέγραψεν»⁸, ἐγράφησαν εἰς τὴν Γόρτυναν, ἐκεῖ δὲ εὗρίσκετο καὶ ἡ ἀξιόλογος βιβλιοθήκη του⁹. Οὕτω, εἰς τὰς πολλὰς καὶ καλὰς δάφνας, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς Μεσαρᾶς δέον νὰ προστεθῶσιν καὶ αἱ φιλολογικαί, τῆς ἀντιγραφῆς ἐκεῖ ἐπὶ τῇ βάσει ἀρίστων προτύπων, εἰδικῶς μεταφερθέντων ἐκ Σπάρτης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, δύο ἐκ τῶν καλυτέρων σωζομένων σήμερον κωδίκων τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Θουκυδίδου¹⁰, ὑπὸ ἀνδρῶν εὐρείας ἀνθρωπιστικῆς καλλιτεργείας.

Καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ Μιχαὴλ Ἀποστόλη, δέον νὰ προστεθῇ ὅτι αἱ περιπέτειαι τοῦ καλοῦ αὐτοῦ φιλόλογου δὲν ἐσταμάτησαν μὲ τὸν θάνατόν του· αὐτὴν τὴν φορὰν ὅμως μετεφέρθησαν ἐκ τῆς Κρήτης ἀλλαχοῦ : Ἀξιόλογα ἔργα του, σωζόμενα ἀνέκδοτα εἰς αὐτόγραφαι

³) Noiret, H., Lettres inédits de Michel Apostolis, Paris 1889 148.

⁴) Noiret H., ἐνθ' ἄν. 71.

⁵) Legrand E., Bibliographie Hellenique, II, Paris 1885, 235.

⁶) Legrand E., ἐνθ' ἄν. 245.

⁷) Legrand E., ἐνθ' ἄν. 256.

⁸) Π.χ. οὕτω εἰς Berol. 375, Escor. 74, Ambros. 493, Urb. 107.

⁹) Powell E., Michael Apostolios gegen Theodoros Gaza, «Byzantinische Zeitschrift» 38 (1938), 72.

¹⁰) Διὰ τὸν Θουκυδίδην τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη πρβλ. Powell E., The Cretan manuscripts of Thucydides, «Classical Quarterly» XXXII, 1938, 103-108.

χειρόγραφα του εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης, κατεστράφησαν τὸ 1922¹¹. Μὲ αὐτὰ δὲ κατεστράφησαν καὶ τὰ περισσότερα ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου τοῦ Ὑπερείδου Γ'. Κ., «Μιχαὴλ Ἀποστόλη πονήματα τρία»¹².

Κλείω τὸ σημεῖωμα τοῦτο μὲ μίαν εἰσέτι παλαιογραφικὴν παρατήρησιν : Εἰς τοὺς δύο κώδικας, Flor. Med. 58 gr. 33 καὶ Ambr. B, 141, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἐδημοσίευσεν ἐσχάτως ὁ L. Mohler τὴν μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτον ἐπίθεσιν Ἀνδρονίκου τοῦ Καλλίστου ἐναντίον τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη¹³, δέον νὰ προστεθῇ καὶ ὁ Oxon. Baroccianus gr. 165, 149-165, α ὁποῖος περιλαμβάνει καὶ αὐτὸς τὸ κείμενον τοῦ Καλλίστου, μὲ μερικὰς διαφορετικὰς ἢ καλυτέρας γραφὰς (π.χ. Mohler, I, 5 *σοφώτατε*, Baroc. *θείότατε*, G M *ὑπεραστρονομούντα*, B *ὑπερ ἀστρονομούντα κ.ἀ.*)¹⁴.

7.

Ο ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΟΣ

ΜΙΧΑΗΛ ΛΥΓΙΖΟΣ ὩΣ ΤΟΥ ΛΥΓΓΕΩΣ

Δημοσιεύω κατωτέρω ἀπὸ τὸν κώδικα Boldeianus Miscelaneus graecus 242¹ ἐπιστολὴν τοῦ Κρητὸς λογίου Μιχαὴλ τοῦ Λυγγέως πρὸς τὸν ἱερέα Λέοντα τὸν Ἀργυρόν. Τὸ κείμενον εὐρίσκεται εἰς τὸ φύλλον 217 τοῦ κώδικος, μεταξὺ δύο ἐπιστολῶν τοῦ ἐπίσης Κρητὸς Πέτρου τοῦ Λαμπάρδου, ἀπενθυνομένων τῆς μὲν πρώτης πρὸς τὸν ἱερομόναχον Ἀνθιμον, τῆς δὲ ἄλλης πρὸς τὸν πρωτόπαπαν τοῦ Χάνδακος Ἰωάννην τὸν Συμεωνάκην. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται τοῦ Λαμπάρδου ἐδημοσιεύθησαν προσφάτως, ἡ μὲν πρὸς Ἀνθιμον εἰς

¹¹) Richard M., *Repertoires des Bibliothèques et des Catalogues de manuscrits grecs*, Paris 1948, 100.

¹²) Ἐκδοσις Σμύρνης, 1876.

¹³) Mohler L., *Aus Bessarions Gelehrtenkreis* (Kardinal Bessarion, III Band), Paderborn 1942, 171-203 : «Ἀνδρονίκου Καλλίστου πρὸς τὰς Μιχαήλου Ἀποστόλου κατὰ Θεόδωρον ἀντιλήψεις».

¹⁴) Cox H., *Catalogi manuscriptorum bibliothecae Bodleianae* I, 1853, 281. Ὁ Cox κατῶς θεωρεῖ ὅτι τὸ κείμενον ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἀνεξάρτητα κείμενα, ἐπιστολὴν καὶ μελέτην. Τὸ θεωρηθὲν ὡς αὐτοτελὲς ἐπιστολὴν τμήμα τοῦ κειμένου εἶναι ἀπλῶς εἰσαγωγή, ὅπως ὀρθῶς διεπίστωσεν ὁ Mohler.

¹⁵) Περιγραφή τοῦ κώδικος : Cox H., *Catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae*, I, 100.